

Cuprins

Argument	9
I. Constituirea opoziției democratice maghiare față de politica oficială naționalist-extremistă	11
1. Curentele liberale maghiare și criza regimului dualist ...	11
2. Gruparea din jurul revistei „Huszadik Század”	17
3. Programul radical-democrat din 1907: „Spre o nouă Ungarie”	26
II. Problema națională „punctul arhimedic” al democrației maghiare	33
1. Jászi Oszkár despre geneza și evoluția problemei naționale	33
2. Concepția lui Jászi Oszkár privitoare la capacitatea de asimilare a națiunii maghiare	58
3. Programul minimal al radical-democrațiilor în problema ... națională	73
III. Diversitate de reacții față de programul radical-democrat minimal	85
1. Aprobări și respingeri din partea curentelor politice	85
maghiare	85

2. Poziții și soluții ale mișcării naționale române	106
3. Tentative de impunere a unei politici de reforme democratice (1910-1914)	136
IV. Programul radical maximal al lui Jászi Oszkár	155
1. Concilierea principiului naționalităților cu „dreptul istoric”	155
2. Proiectul Statelor Unite ale Dunării	160
3. Problema națională în viziunea guvernului revoluționar maghiar (1918)	171
V. Eșecul programului maximal al radicalilor maghiari ...	191
1. Tratatul de la Arad: respingerea propunerilor maghiare	191
2. Radicalii maghiari între hegemonism și democrație	213
VI. Câteva concluzii	235
Note	243

I. Constituirea opoziției democratice maghiare față de politica oficială naționalist-extremistă

1. Curentele liberale maghiare și criza regimului dualist

Spre sfârșitul veacului al XIX-lea, așa-numitul liberalism nobiliar maghiar își pierduse și acele valențe democratice de care mai dispunea la 1867, transformându-se într-un „liberalism conservator”, opus schimbărilor mai profunde în structurile statului dualist. Dacă trăsătura principală a liberalismului nobiliar din secolul al XIX-lea fusese însușirea ideologiei burgheze de către nobilimea reformatoare, la începutul secolului al XX-lea, marea burghezie, legată de vechile stări feudale, avea să se lase în schimb copleșită de mentalitatea aristocrației conservatoare. În timp ce în deceniile ulterioare încheierii pactului cu Austria, exponenții liberalismului nobiliar maghiar urmăriseră, înainte de toate, apărarea independenței constituționale a statului ungar în fața tendințelor centraliste ale Curții imperiale, în primii ani ai secolului, noua concepție liberală conservatoare va avea drept obiectiv justificarea tendinței dominante a cercurilor guvernamentale de a întări rolul de hegemon al maghiarimii și mutarea centrului politic al monarhiei de la Viena la Budapesta. Teza potrivit căreia Ungaria ar fi reprezentat temelia Imperiului Habsburgic, formulată încă în epoca reformelor prepașoptiste, a fost în mod tacit acceptată de către toți adepții maghiari ai dualismului¹. Deák Ferenc și tovarășii săi de idei îndemnau însă la prudență și la promovarea unei politici ferite de grandomania naționalistă. Cu toate acestea, în era lui Tisza Kálmán,

hegemonismul artificial maghiar a devenit treptat principiu de guvernământ. Conte de Bánffy Dezső (președinte al Consiliului de Miniștri al Regatului Ungariei, 1895-1899) argumenta că menținerea echilibrului european ar fi depins de preluarea conducerii politice a monarhiei de către aristocrația maghiară, singura în măsură să garanteze poziția de mare putere a Austro-Ungariei². Conte de Andrassy Gyula junior în studiul său consacrat epocii dualiste³ atrăgea atenția opiniei publice asupra pericolului pe care-l ar fi reprezentat orice tendință de răsturnare a statu-quo-ului inaugurat prin pactul de la 1867. În viziunea sa, toți cei care contestau legitimitatea regimului dualist ar fi subminat, în ultimă analiză, interesele vitale ale națiunii maghiare care întrecea oricare alt popor al monarhiei din punctul de vedere al capacității de a organiza viața statală⁴.

Conte de Tisza István declara deschis că „Providența i-a hărăzit maghiarimii misiunea istorică de a fi campionul ideilor de libertate” în Centrul și Sud-Estul Europei. După concepția sa, se impunea consolidarea poziției națiunii maghiare în cadrul imperiului, întrucât „forța ei fizică” era insuficientă pentru îndeplinirea acestei misiuni. De aceea liderul liberal îndemna la folosirea aparatului de stat pentru întărirea etniei maghiare în toate compartimentele vieții sociale. Preluarea conducerii armatei comune, dobândirea pozițiilor cheie în organele centrale ale statului urmau să devină liniile directoare ale politicii guvernamentale⁵.

După opinia lui Rákosi Jenő, directorul ziarului „Budapești Hírlap”, numai Ungaria Mare ar fi fost în stare să asigure viabilitatea unei mari puteri în Bazinul Dunării. Afirmând „superioritatea indiscutabilă a etniei maghiare”, exponentul orientării exclusivist-extremiste susținea necesitatea înlocuirii imperiului habsburgilor cu imperiul lui Matei Corvin, în stare să stăvilească expansionismul german și panslavismul în această parte a continentului⁶. Alți reprezentanți și mai exaltați ai „liberalismului conservator” acreditau ideea potrivit căreia „misiunea istorică” a maghiarimii ar atrage după sine cucerirea de noi teritorii în zona Balcanilor. Astfel în lucrarea sa *Ungaria Mare*⁷, Hoitsy Pál

considera că mutarea centrului politic al monarhiei de la Viena la Budapesta și preluarea rolului de hegemon de către maghiari ar avea drept urmare anexarea Bosniei și Herțegovinei și impunerea cu forța a supremației maghiare în Serbia, Bulgaria și România⁸.

„Liberalii conservatori” promovau convingerea că maghiarimea numai atunci își va putea manifesta „supremația naturală”, dacă va asimila celelalte naționalități și etnii. Astfel Réz Mihály, unul dintre cei mai de seamă gânditori politici ai grupării din jurul lui Tisza István, demonstra într-o amplă lucrare: *Dominația maghiarimii și spiritul epocii*⁹, că asigurarea egalității în drepturi a naționalităților după modelul occidental nu se potrivește cu condițiile specifice ale Ungariei, unde obiectivul primordial al politicii guvernamentale trebuie să constituie formarea „statului național unitar maghiar.”

Dar nici celălalt curent nobiliar-liberal, *cel independentist-pașoptist* nu s-a dovedit capabil să ducă mai departe tradițiile democratice ale generației epocii reformelor. Dimpotrivă, prin intermediul acestui curent, naționalismul extremist maghiar s-a difuzat și în rândurile păturilor mici și mijlocii din mediul rural și urban¹⁰. Deosebirile ideologice și programatice între curentul liberal produalist și cel potrivit compromisului cu Austria s-au estompat treptat, pe măsura consolidării regimului instaurat la 1867.

Dacă imediat după încheierea pactului dualist, liderii independentiști se pronunțau pentru restabilirea suveranității statale depline a Ungariei și în favoarea alianței națiunii maghiare cu naționalitățile în scopul stăvilirii expansionismului habsburgic, în primii ani ai secolului al XX-lea ei vor îmbrățișa orientarea oficială șovină, dându-și seama că pentru menținerea hegemoniei artificiale a aristocrației maghiare era indispensabil sprijinul Austriei. Lozincile independentiste s-au dovedit deosebit de potrivite pentru mascarea adevăratelor interese ale nobilimii scăpătate (cu ponderea cea mai mare în tabăra independentistă) de a-și menține pozițiile periclitare de dezvoltarea implacabilă a economiei capitaliste. Liderii independentiști puneau înapoierea țării pe seama dependenței Ungariei de Curtea

Imperială, revendicând, în chip demagogic, armată ungară separată de cea austriacă și renunțarea la instituțiile centrale comune. Ei identificau, pe de altă parte, Transleithania, patria a șase națiuni deosebite, cu „statul național unitar magh iar”, în care economia, administrația, instituțiile culturale urmau să aibă un caracter preponderent maghiar. Cei câțiva lideri independentiști (ca de exemplu, Mocsáry Lajos) care atrăgeau atenția opiniei publice, că era o imposibilitate câștigarea independenței față de Austria prin susținerea politicii de maghiarizare forțată a naționalităților din Ungaria, au fost dezavuați și îndepărtați din viața publică. Venirea la puterea a opoziției coalizate (1906-1910), a accentuat la maximum trăsăturile șovine ale politicii independentiste.

În cadrul liberalismului s-au ivit, în asemenea împrejurări, tendințe de reînnoire a curentului, de adaptare a lui la noile cerințe ale societății maghiare.

Inițiativa a venit mai întâi din partea lui Bánffy Dezső, care în 1902 a grupat în jurul revistei „Magyar Közélet” (Viața publică maghiară) îndeosebi elemente intelectuale mai tinere în vederea concilierii ideilor liberale cu pozițiile naționalismului exclusivist. Încercarea nu va avea șansă de reușită, întrucât acordarea votului universal – revendicarea înscrisă în programul propus de Bánffy – era incompatibilă cu intensificarea politicii de maghiarizare forțată.

O altă tentativă de reformare a liberalismului conservator aparține lui Ottokár Prohászka, înalt prelat catolic, lider al Partidului Catolic al Poporului* și ideolog al social-creștinismului în Ungaria epocii

* *Katolikus Néppárt*, înființat în ianuarie 1905, în frunte cu Zichy Nándor, își propunea întărirea autonomiei bisericii catolice, asigurarea libertății învățământului confesional, protecția socială a micilor producători față de marele capital și de proprietatea latifundiară și o mare înțelegere față de dezideratele naționalităților. Sub îndrumarea Partidului Catolic au fost create asociații și societăți de binefacere, religioase etc. cu ajutorul cărora liderii săi se bucurau de o oarecare popularitate. Ajungând la guvernare în cadrul opoziției coalizate, Partidul Catolic se va orienta spre o atitudine conservatoare, de apărare a intereselor nobilimii scăpătate (cf. Mérei Gyula, *A magyar polgári pártok programjai (1867-1918)*, Budapest, 1971, p. 149).

dualiste. El considera liberalismul ca fiind curentul dominant al vremii, căutând să „reformuleze vechile adevăruri într-o lumină nouă modernă”. Acceptând metoda dialogului, Prohászka încerca să atragă de partea sa intelectualitatea tânără cu orientare democrat-burgheză. Mișcarea social-creștină inițiată de el n-a avut ponderea politică cunoscută de această orientare în Austria și Germania. Curentul clerical intransigent va copleși treptat tendințele progresiste ale catolicismului politic. Însuși Prohászka va împărtăși ideile antisemite ale Partidului Catolic, propovăduind ideologia șovină a „hungarismului”¹¹.

Gyáriparosok Országos Szövetsége (Uniunea Națională a Industriașilor, creată în 1902) și *Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés* (Uniunea Națională Maghiară Comercială, 1904) au constituit o opoziție destul de anemică față de orientarea oficială a imobilismului, revendicând teritoriu vamal independent de Austria și sprijinirea de către stat a activităților industriale, bancare și comerciale. Influența politică a acestor organisme nu a fost îndeajuns de puternică pentru a contracara atacurile venite din partea marilor agrarieni, incapabili să se adapteze la cerințele dezvoltării capitaliste. Deținând majoritatea în parlament, agrarienii s-au opus tuturor acelor reforme, care ar fi afectat într-un fel sau altul, marea proprietate latifundiară.

Tendențele antif feudale și anticonservatoare ale burgheziei mici și mijlocii și-au găsit expresie în mișcarea democratică inițiată, la începutul secolului al XX-lea, de Vázsonyi Vilmos, avocat și publicist, fost lider al Partidului Independentist.* Noul curent politic se ridica

* *Vázsonyi Vilmos* a înființat în 1886 la Budapesta un cerc democratic care se va transforma în 1900 în *Partidul Democrat Burghez*. Ajungând ministru al Justiției, în iunie 1917, în guvernul prezidat de contele Eszterházy Móricz, liderul maghiar va introduce măsuri mult mai drastice împotriva forțelor politice democratice decât îndrăznise vreodată Tisza István: întemnițarea liderilor social-democrați, darea în judecată a lui Károlyi Mihály, interzicerea activității Cercului Galiei etc. Cf. Horváth Zoltán, *Magyar századforduló. A második reform nemzedék története, 1896-1914*, Kossuth nyomda, Budapesta, 1961, pp. 244-246.

împotriva „spiritului de castă”, urmărind restabilirea „liberalismului național al epocii reformelor”. În programul partidului erau înscrise obiective democratice, printre care înlăturarea dominației latifundiilor, a monopolurilor și cartelurilor, desființarea instituției virilismului, a fidei-comisurilor, sprijinirea de către stat a micilor producători etc.¹² Vázsonyi și adepții săi s-au delimitat față de diferitele grupări radical-democratice și față de mișcările naționale. În viziunea lor, în Ungaria nu exista aspirare națională, drept urmare nici revendicările naționalităților nu aveau o bază reală.

Partidul lui Vázsonyi a participat la campania electorală a opoziției coalizate, iar după venirea la putere a acesteia (1906), a susținut politica naționalist-extremistă a guvernanților.

Declarându-se în chip demagogic drept „radical-democrați”, Vázsonyi și tovarășii săi de idei s-au găsit, de fapt, alături de liderii independentiști șovini și de adepții lui Andrásy și Apponyi, apărători fideli ai intereselor antisociale ale aristocrației anacronice.

Nici *Partidul Național Radical-Burghez*, înființat de Kristóffy József în 1902, nu a reușit să impună o orientare novator-democratică în sânul liberalismului maghiar. Fostul ministru de Interne în guvernul Fejérváry (iunie 1905 – aprilie 1906) a adunat în partidul său mai multe grupări radicale asemenea *Partidului Național al Agricultorilor* de sub conducerea lui Pokrócz Ferenc, în vederea înlăturării unor reforme democratice printre care, pe primul loc, se situa votul universal, egal, direct și secret. În viziunea lui Kristóffy, o politică de reforme ar fi fost imposibil de înlăturat fără sprijinul grupării din jurul lui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului habsburgic, grupare ostilă politicii șovine și exclusiviste a aristocrației maghiare.

Proiectul de federalizare și de modernizare a monarhiei dualiste propus de Kristóffy a fost însă dezavuat atât de partidele politice maghiare, cât și de opinia publică maghiară, fiind considerat drept antinațional, de subminare a unității statului maghiar.

Proiectul liderului maghiar a fost primit cu rezerve și de către exponenții politici ai naționalităților, nemulțumiți de faptul că Kristóffy

I. Constituirea opoziției democratice maghiare

nu admitea federalizarea internă a Ungariei și urmărea de fapt consolidarea hegemoniei maghiare în această parte a monarhiei.¹³

Dintre toate orientările și tendințele care urmăreau renovarea liberalismului maghiar și continuarea tradițiilor sale progresiste s-a impus curentul radical burghezo-democrat în frunte cu Jászi Oszkár, care, în opoziție cu direcția exclusivist-naționalistă dominantă, considera că soluționarea gravelor probleme sociale, printre care pe primul loc era problema națională, presupunea cu necesitate democratizarea structurilor statului ungar.

2. Gruparea din jurul revistei „Huszadik Század”

Inițiativa organizării opoziției de stânga, „autentic democratice” față de curentul „liberal conservator”, aparține unor tineri intelectuali valoroși, diferiți în convingeri, dar uniți în dorința lor de a găsi soluțiile cele mai adecvate pentru accelerarea modernizării Ungariei.

Influențați de concepția evoluționistă, ei căutau să înțeleagă motivațiile profunde ale marilor tensiuni și mișcări sociale ale țărănimii, muncitorimii și pe cele ale naționalităților în plină afirmare. Urmărind un asemenea obiectiv, a luat ființă, în ianuarie 1900, revista „Huszadik Század” (Secolul Douăzeci), care și-a propus, de la bun început, să promoveze o „publicistică științifică”, întrucât numai prin cunoașterea legilor dezvoltării sociale vedea posibilă elaborarea de proiecte și soluții și în nici un caz, așa cum se obișnuia, „pe baza deciziilor unor lideri de partide și nici din perspectiva unor intrigi de club sau a unor abstracte construcții juridice”.¹⁴

Pornind de la asemenea considerente, revista găzduia orice opinie sau concepție științifică, cu excepția celor retrograde, având în vedere că „o publicistică reacționară nu putea fi și o publicistică științifică”.¹⁵

În faza inițială a apariției revistei (1900-1905) se vor găsi alături în paginile sale studii și articole valoroase semnate de personalități proeminente ale celor mai diferite curente și orientări politice, printre

care liderul liberal *Pulszky Ágost*¹⁶, adept al filozofiei pozitivistice a dreptului; sociologul și psihologul *Pikler Gyula*¹⁷; filozoful neokantian al dreptului, *Somló Bodog*¹⁸; esteticianul *Lukács György*¹⁹; economistul social-democrat, *Szende Pál*, *Jászi Oszkár*²⁰, ideologul principal al radicalismului burghezo-democrat; *Vámbery Rusztem*, întemeietorul criminologiei ungare, poetul revoluționar și publicist, *Ady Endre*, liderii social-democrați: *Kunfi Zsigmond*, *Varga Jenő*, *Rónai Zoltán* și *Bolgár Elek*, sindicalistul revoluționar *Szabó Ervin*, anarhistul *Batthyány Ervin*; liberal-democrații: *Wildner Ödön* și *Harrer Ferenc*.

Filozofi și sociologi de renume ai vremii, printre care Durkheim, Lombroso, Sombart, Tarde, Ribo au salutat apariția revistei tinerilor intelectuali maghiari, promițându-le sprijinul lor spiritual. Primele numere ale revistei au trezit un viu interes în opinia publică, încât s-a ivit curând nevoia înființării unei societăți științifice pentru a înlesni cercetările în domeniul sociologiei, o știință nouă, care nu avea la acea dată nicio catedră universitară în Ungaria.

Proiectul a fost susținut și de către o grupare antiagrariană și anticlericală din Partidul Liberal, exprimând tendința burgheziei maghiare de a se emancipa de sub tutela aristocrației conservatoare. Așa se explică faptul că *Társadalomtudományi Társaság* (Societatea de Științe Sociale), care a luat ființă pe 23 ianuarie 1901 la Budapesta, va avea o componentă și mai eterogenă decât gruparea din jurul revistei „*Huszadik Század*”. Astfel, în sânul Societății se vor confrunta adeptii radicalismului democrat-burghez cu exponenți ai „liberalismului conservator”, partizani ai ideii de „stat național unitar maghiar” ca *Andrássy Gyula*, *Rákosi Jenő*, *Concha Győző*, *Balogh Jenő*. În conducerea Societății se aflau intelectuali de convingeri liberale *Pulszky Ágost*, *Pikler Gyula*, *Somló Bodog*, *Hegedűs Lóránt* (economist, lider al Uniunii Naționale a Industriașilor), istoricul *Grátz Gusztáv* ș.a.

La început orientarea Societății era liberal-moderată, deși tendințele radical-democratice își făcuseră simțitor prezența. După 1901,